

В. ЧЕФРАНОВ, проф. НЮА України

Л. ПЕТРОВА, доц. НЮА України

ЩОДО ПРЕДМЕТА І СТРУКТУРИ КУРСУ З ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

За своїм станом сучасна національна юриспруденція нагадує немовби повислу в повітрі будову без твердих підвалин. Вже майже ніхто з правників не ризикне відверто і без застережень визнати методологічним підґрунтям юридичної науки діалектичний і історичний матеріалізм. Але що запропоновано замість того? Враження таке, начебто юридична наука взагалі здатна існувати без будь-якої методології (бо існує сьогодні без неї). Не випадково тому ВАК України включив філософію права одночасно до двох наукових спеціальностей, з яких можуть здобуватись вчені ступені: філософської (09.00.10) та юридичної (12.00.01) і, у такий спосіб, створив певні сприятливі можливості, з одного боку, для подолання методологічної кризи у викладанні юридичних дисциплін і надолуження дефіциту філософії у юристів, а з іншого, для опрацювання новітніх концептуальних положень методології права України.

З самого початку автори навчальної програми знаходилися перед нелегким питанням щодо структурної побудови навчального курсу. З одного боку, здавалось би, можна рухатися усталеним шляхом і використати набутки класичної, передусім гегелівської, філософсько-правової думки. З іншого ж, звернутися до проблематики, яка протягом усієї історії філософії є парадигматичною, такою, що дає змогу знайти загальні вихідні принципи, котрими можна керуватися у вирішенні питань стосовно права, і, у такий спосіб, висвітлити методологічну сутність філософської науки про право. Окрім того, не можна не зважити сьогодні і на новітні висновки антропологічної філософії, які не були відомими Гегелю, його попередникам і найближчим послідовникам. Усе це сукупно спонукало авторів до віддання переваги останньому шляху, який є набагато складнішим, але водночас і цікавішим, бо дає змогу творчо підійти до вирішення багатьох питань.

Як відомо, успішно розробляти філософське вчення про право в змозі юрист-методолог, тобто фахівець, який одночасно має і юридичну, і філософську освіту, або, по меншій мірі, освіченість і того, і іншого характеру. Які питання постають перед ним? Щонайперше, він з'ясовує поняття методу і методології. Етимологія підказує, що метод (від грец.

методос) — це прямування певним шляхом (мета-одос) в постановці і розв'язанні проблем. Опрацюванням методу займається методологія (від *метод* і прец. *logos* — вчення; вчення про метод). Розвинута методологія досліджує логічні, гносеологічні, онтологічні, антропологічні, етичні, аксиологічні можливості методу, і, під цим кутом зору, вона, за структурою і змістом, завжди системна, цілісна. Перелічені можливості методу є філософськими, отож системність і органічну цілісність вченню про метод надає філософія. На цій підставі останню традиційно (ще з часу Арістотеля) визнають загальною (спільною) методологією усієї науки. Таким чином філософія, будучи сама основоположною наукою, тобто системним поєднанням фундаментальних і принципових, щойно названих логіко-гносеологічних, онтологічних тощо знань, надає досліднику можливість і засіб перевірити, чи придатний взагалі вибраний ним метод для досягнення поставленої мети і чи послідовно використовує він цей метод під час праці. Розробкою методу, філософія підтримує в галузевих науках живий критичний дух.

Викладена характеристика вчення про метод, тобто методології взагалі, поширюється і на методологію права. Розвинута методологія права також досліджує логічні, гносеологічні, онтологічні, антропологічні, етичні, аксиологічні, деонтологічні можливості методу в правопізнанні, і під цим кутом зору вона, за структурою і змістом, завжди системна і цілісна. Філософія права, будучи сама основоположною наукою, тобто системним поєднанням принципів логіко-гносеологічних, онтологічних тощо знань, також надає досліднику-юристу можливість і засіб перевірити, чи придатний вибраний ним метод для досягнення поставленої мети і чи послідовно використовує він цей метод під час праці. І, нарешті, розробкою методу правопізнання, філософія права теж підтримує в юриспруденції живий критичний дух.

Таким чином, опрацюванням методу правопізнання займається філософія права, отож метод і методологія правопізнання утворюють її власний предмет. При цьому, дослідження питань, до яких наслідків (згубних чи позитивних) для національного вчення про праворозуміння, нормотворення і нормозастосування (а, відповідно, і для практичної юриспруденції) призводить дотримання юристом тієї чи іншої методології правопізнання, є для філософії права її домінантними темами.

Тематичним рівням вчення про метод правопізнання підпорядкована проблематика учбової програми. Так, гносеологічні можливості методу правопізнання досліджуються в розділі «Метафізика права», онтологічні — в розділі «Ант-

ропология права», етичні, аксиологічні і деонтологічні — в розділі «Аксиологія права», логічні — в розділі «Філософська логіка права».

Особливі труднощі при вивченні філософії права полягають у тому, що вона є наукою, незрозумілою без метафізики, з якою вона перебуває в тісному зв'язку. Окрім того, незрозумілою є філософія права і без сучасної трансцендентальної філософії цінності. Якщо метафізична гносеологія має завдання: вказати шляхом мислення кожному предмету (в нашому випадку, праву) його розумну сутність, «виговорити» його поняття, встановити і затвердити його логос і тим самим звільнити його (в думці) від випадкового і неістинного, то етична гносеологія вносить в пізнання оціночний момент і наполягає, що понятійна розумність істини права зумовлюється цінносним характером істини взагалі. Таке принципове вчення про істину, як збіг того, що «є» в бутті, з тим, що в ньому «мусить бути», і вносить в пізнання істини оціночний момент; віднині характер істини стає цінносним.

Проблема ж обґрунтування цінностей не є завданням науки. Таке висновується із специфіки завдання і структури науки. Наука спрямована на те, щоб сказати, як справи, який стан речей, яким він був колись, але вона ніколи не ставить за мету показати, що і яким чином мусить бути, бо цей завершальний крок не можна здійснити, спираючись на емпіричну даність, як на єдино визнане наукою джерело пізнання. Отож у світі емпіричному ми не знайдемо ідеї належного: там ми знайдемо лише те, що є, що було. Цінності розташовані в сфері опису даного стану речей, і їх не пов'язують з якимись подальшими пошуками джерела чи виправдання вчинків. Таке дещо нагадує випадок з Н'ютоном, коли він сказав, що гравітація — це найвища «причина» явищ природи, але він не міг назвати причину самої гравітації і навіть не збирався займатися її пошуком в своїй науці.

Одак, якщо такий стан речей є нормою в світі «природної причинності», який байдужий до моральності і взагалі людських справ, то для світу людського, морально-етичного щось подібне є аномалією. Людина наділена розумом, який і приписує їй вести себе певним чином, і не інакше.

Наука сьогодні ухиляється від оцінок цінностей, але людям такі оцінки потрібно (бо їм доводиться керуватися цими оцінками в усіх своїх суто людських сферах діяльності). Науковий опис взмозі об'єктивно і неупереджено надати уяву про мету, правила і норми, котрі діють в суспільстві в даний час, але людині потрібно знати, які з них «дійсно»

цінні, тобто чому їх потрібно сприймати і віддавати і їм перевагу перед іншими.

Тут і стає очевидною потреба в філософії права з її трансцендентальною аксиологічною і деонтологічною проблематикою легітимації, спрямованої якраз на вирішення проблеми первісних засновників в сфері права. Це не є запереченням емпіричного (позитивного) і формально-логічного правопізнання; ні, але вони мають похідне значення. Емпірія і формальна логіка не мусять перебільшувати свою компетенцію, інакше філософії доведеться вказати їм на їх завдання.

Таким чином, опрацюванням методу (трансцендентально-логічного) і методології (трансцендентальна філософія цінності) філософія права вказує емпіричному правознавству на підставу більш глибокого розуміння предмета. Яку саме? Вчення про право як витвір людський потребує опори на певну філософську концепцію «людини», і якщо справжню, субстанційну сутність людини утворює її «душа», або «дух», то право, мораль, суспільство, держава можуть бути зрозумілі як особливі видозміни (модуси) того, що складає справжню субстанцію людини. В цьому проявляється метафізичний (трансцендентальний) зміст права, моралі, суспільства держави і головне системотворче ядро концепції курсу.

Такими є метод, методологія (а сукупно — предмет) і завдання сучасної філософії права. Загалом, структура курсу з філософії права має такий виклад.

Розділ перший

МЕТАФІЗИКА ПРАВА. ПАРАДИГМАТИЧНІ ТЕМИ

Тема 1. Суцє і належне

1. Вступ до проблеми. Про парадигматичне значення Платона і Арістотеля. Відкриття трансценденції. Трансцендентальна гносеологія.

2. Суцє в площині позитивізму. Конкретно-емпіричне, його онтологічна і гносеологічна сутність. Доктрина універсальної мішливості. Абстрактно-розсудочне або формальне. Переваги і недоліки емпіричних наук і формальної логіки. Наука і її «свобода від цінностей».

3. Належне в площині метафізики. Ідея незнищуванності субстанції. Свобода як сутність субстанції. Метафізична (філософська) істина. Проблема «самоочевидних істин».

4. Право як сфера належного. Право і факт. Емпіричне і розсудочне правопізнання. Семантика нормативного і дескриптивного підходів до права. Природне і позитивне право. Формально-логічна помилка підміни належного суцим. «Правило Юма».

Тема 2. Універсалії

1. Реалізм і номіналізм. Витоки проблеми універсалій з «Другої аналітики» Арістотеля.

2. Співвідношення індивідуального і універсального моментів в бутті.

3. Проблема первісних засновків. Універсалія «право».

4. Априорні основні поняття права (суб'єкт права, об'єкт права, юридична відносина, правова норма, суб'єктивне право) як методологічні начала правового мислення.

5. Конкретно-емпіричні поняття права (звичай, закон, судова практика, міжнародна ухвала, правова доктрина).

Тема 3. Детермінізм і свобода волі

1. Суперечність між свободою волі й детермінізмом як домінуюча проблема усєї західної філософії. Поняття свободи. Свобода хотіння і свобода вчинків. Заперечення свободи волі філософією позитивізму. Детермінізм. Види детермінізму. Збіднення світу детерміністським вченням. Індетермінізм. Автономна людська воля.

2. Пошук права та фактори, його зумовлюючі.

3. Зв'язуючі начала в сфері застосування права.

4. Елементи свободи в застосуванні права.

5. Визнання правом свободної волі індивіда.

Тема 4. Розум і воля

1. Суперечка про першість волі чи розуму як домінуюча проблема усєї західної філософії. Сократівський моральний інтелектуалізм. Свобода як панування раціональності над вітальністю.

2. Розбіжність людської волі з Божою в християнській патристиці. Відкриття «Я» як особистості. Свободня розумна воля. Розум — причина свободи. Воля як свободний вибір, а не необхідність.

3. Співвідношення розуму і волі в сучасній філософії. Розум — сфера духу. Воля — сфера психічного.

4. Розумне пізнання волевої природи права. Розум і воля як два типи активності в нормотворенні і нормозастосуванні.

Розділ другий

АНТРОПОЛОГІЯ ПРАВА

Тема 5. Метафізика людини

1. Від метафізичного дуалізму до дуалізму антропологічного. Класичне визначення людини. Що є людським в людині? Людина як сфера «належного». Регулятивна функція інтенціональності. Трансценденція обов'язку.

2. Феноменологія, філософська антропологія, фундаментальна онтологія, екзистенціалізм як сучасні прояви метафізики (людини).

Тема 6. Легітимація (людський вимір) держави і права

1. Вступ. Легітимація як проблема обґрунтування (виправдання) держави і права.

2. Кооперація чи конфлікт: перше фундаментальне питання політичної і правової антропології. Кооперативна і конфліктна модель легітимації:

а) про дискурс легітимації в «Державі» Платона;

б) відхід від моделі кооперації Арістотелем.

3. Щастя чи свобода: друге фундаментальне питання політичної і правової антропології.

4. Пріоритет свободи. Свобода вчинків і небезпека насильства: антропологічні підсумки.

5. Взаємні обмеження в свободі. Легітимація і обмеження права на примус.

Тема 7. Сучасний дискурс легітимації

1. Природна справедливість як право людини:

а) взаємні обмеження в свободі як суб'єктивні домагання і права;

б) примусовий характер взаємних обмежень;

в) універсальні повноваження на примус.

2. Позитивування прав людини:

а) чи гарантує демократія права людини?

- б) конституційно-демократична держава;
- в) «мінімальна» чи соціальна держава?
- г) наукове консультування політики.

Розділ третій

АКСИОЛОГІЯ ПРАВА

Тема 8. Трансцендентальна філософія цінності як критична культурофілософія сучасності

1. Постановка проблеми цінності. Науки про природу і науки про дух.
2. Цінносний характер істини. Етико-правова гносеологія як включення оціночного моменту в пізнання правового буття.
3. Практичний розум як принцип усіх принципів. Синтез кантівського апіоризму і матеріальної етики цінностей Арістотеля.
4. Судження і оцінка. Обґрунтування відмінності між судженнями і оцінкою.
5. Судження і значимість.
6. Судження і цінність.
7. Очевидність і значимість.
8. Трансценденція обов'язку.
9. Справедливість — предикат ситуації?

Розділ четвертий

ФІЛОСОФСЬКА ЛОГІКА ПРАВА

Тема 10. Номіналізм і реалізм: незавершеність суперечки

Тема 11. Класична формальна (двозначна) логіка. Некласичні формальні багатозначні модальні логіки. Юридична деонтична логіка і логіка оцінок

Тема 12. Трансцендентальна (метафізична) логіка

1. Проблема первісних засновків мислення і буття як сутнісна ознака трансцендентальної логіки. Філософська ло-

гіка про предпізнання об'єктивної істини. Ейдоси буття, як граничні смисли.

2. Від науковчення до логіки культури. Критерії логічності в сучасній філософській логіці. Різність форм розуміння.

Тема 13. Феноменологічна логіка

1. Онтологізм пізнання (гносеологічний онтологізм) як усунення протистояння суб'єкт-об'єкта за допомогою поняття «буття — в — світі».

Поняття трансцендентально-феноменологічної (ейдетичної) редукції. Ейдетичне право. Факт і ейдос. Априорність ейдоса. Ейдетична інтуїція. Гештальттеорія. Закон «доброго» гештальта.

2. Поняття «розуміння» та «герменевтичного кола» — вихідні в філософії герменевтики. Різність і конфлікт інтерпретацій. Методологія інтерпретацій. Лінгвістична семантика. Слово як дискурс. Герменевтичний психоаналіз. Герменевтика феноменології духу. Екзистенціальна герменевтика.

Спосіб пошуку права в герменевтичній концепції відмінності поміж правом і законом. Герменевтика позитивного права.

Надійшла до редколегії 25.02.97

В. ТИТОВ, проф. ІЮА України

МОЖЛИВІ ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНОЇ ЛОГІКИ В ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Як свідчить історія, взаємна плідність стосунків між логікою та правом не підлягає сумніву. Навіть у найскрутніші для освіти часи логіка не викреслювалася з навчальних планів юридичних спеціальностей, на відміну від інших напрямків гуманітарної освіти (філологів, істориків та ін.). Юридична рефлексія та юридична практика постійно ініціюють потужні імпульси до розвитку сучасних логічних досліджень (логіка норм та оцінок, логіка прийняття рішень, логіка питань та відповідей тощо). Таким чином, «на поверхні явищ» існує ілюзія цілковитої гармонії взаємних стосунків між логікою та правознавством, яка дозволяє сподіватися на відродження у нас відомої ще з кінця XVII ст. і поширеної на Заході юридичної логіки як окремої наукової та навчальної дисципліни.

Ці сподівання засновуються на кількох припущеннях, які здаються виправданими.